

УДК 336.14:330.34.014:323.172

*А. О. Касич,
д. е. н., професор, зав. кафедри обліку, аналізу і аудиту,
Кременчуцький національний університет ім. М. Остроградського, м. Кременчук*

ВПЛИВ РІВНЯ ЗБАЛАНСОВАНOSTI БЮДЖЕТІВ НА РОЗВИТОК РЕГІОНІВ, КРАЇНИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

*А. О. Kasych,
Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Accounting, Analysis and Audit,
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University*

EFFECT OF BALANCED BUDGET FOR REGIONAL DEVELOPMENT, THE COUNTRY UNDER DECENTRALIZATION

У статті досліджено проблему взаємозв'язку процесів формування бюджетів регіонів, країни та забезпечення сталого економічного розвитку; проаналізовано масштаби бюджетних дефіцитів, визначено умови збільшення доходів бюджетів в умовах децентралізації. Також наголошено, що у різних країнах на тому чи іншому етапі розвитку використовує держава витрати в якості важеля економічного розвитку. Досліджено особливості структури державних витрат України у порівнянні з іншими країнами в контексті формування бюджету розвитку. Проведено аналіз основних показників формування доходної частини місцевих бюджетів областей України, що дало можливість провести їх групування та визначити існуючі відмінності та перспективи сталого розвитку в умовах децентралізації.

The article is dedicated the problem of the relationship budgeting regions, countries and sustainable economic development; analyzed the scale of budget deficits, the conditions increasing revenue under decentralization. Also stressed that different countries at a given stage of development using state expenditure as a lever for economic development. The features of the structure of public spending in Ukraine compared with other countries in the context of the

development budget. The analysis of the main indicators of budget revenues of local budgets Ukraine, which gave the opportunity to spend their grouping and identify the differences and prospects for sustainable development in the context of decentralization.

Ключові слова: бюджет, доходи, дефіцит, державні витрати, економічний розвиток, місцевий бюджет, трансферт.

Keywords: budget revenues, deficit, government spending, economic development, local budget transfer.

Постановка проблеми. Україна постала перед необхідністю реформування системи державних фінансів. Актуальним в стратегічному аспекті є завдання не лише нарощення державних ресурсів, а й забезпечення ефективності їх використання в контексті виходу на траєкторію стійкого розвитку національного господарства. Одним з дієвих інструментів реалізації даного завдання є децентралізація, яка реалізується в Україні. Однак в умовах хронічного дефіциту бюджету країни, зростання виплат на обслуговування боргів, погіршення макроекономічної ситуації дане завдання потребує зваженого та науково-обґрунтованого підходу.

Актуальність дослідження. Питання збалансованості бюджету країни є риторичним, оскільки у переважній більшості країн світу збереження дефіциту бюджету є природним і стоїть питання лише величини дефіциту. В ситуації, коли джерела фінансування дефіциту сформовані, бюджет є фактично збалансованим. Фінансування дефіциту бюджету шляхом залучення зовнішніх джерел фінансування не є негативним явищем, оскільки тим самим відбувається кредитування розвитку.

Дослідження впливу дефіциту бюджету на економічний розвиток все ж залишається актуальним завданням, причому не лише на макрорівні, а й на рівні регіонів (областей). Ці питання набувають актуальності в умовах України, коли існують побоювання щодо забезпечення збалансованості бюджетів окремих територіальних одиниць та перетворення їх у центри регіонального розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як зарубіжні, такі українські вчені визначені проблеми не залишають поза увагою. В роботі [6] було проведено вплив різних чинників на забезпечення економічного зростання. Серед іншого наголошено, що вплив державних витрат на створення основного капіталу є суттєвим. У роботі Запатріної І. [2] розкрито сутність фінансової політики як механізму забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни. Світовий досвід політики стабілізації державних фінансів досліджують Зайчикова В. [1]. Формування місцевих бюджетів в умовах децентралізації фінансових ресурсів, з урахуванням внесених змін до бюджетного та податкового законодавства, розкрито в роботі [4].

Мета статті – дослідити причинно-наслідкові залежності процесів формування бюджетів країни й областей та економічної динаміки з позицій визначення проблемних питань в процесі децентралізації державних фінансів.

Основні результати дослідження. Для визначення впливу державної фіскальної політики на економічний розвиток країни, регіонів доцільно провести:

- дослідження ролі та масштабів державних витрат в економіці;
- аналіз масштабів бюджетних дефіцитів та джерел їх фінансування;
- оцінку перспектив збільшення доходів бюджетів країни, регіонів в умовах децентралізації.

Реалізація завдань сталого розвитку вимагає мобілізації та спрямування на точки зростання всіх наявних ресурсів в країні, в тому числі, державних ресурсів.

Поштовх для розвитку економіки може забезпечити або приватний сектор, або держава. Створення умов для активізації розвитку приватного сектора можливе, перш за все, через зниження оподаткування, що в умовах України зумовить суттєве зниження податкових надходжень до бюджету. Інший підхід – це збільшення державних витрат.

Збільшення витрат держави на стимулювання розвитку економіки не є новою ідеєю. Метод подолання економічних криз був розроблений Дж.М.Кейнсом та передбачав стимулювання економіки шляхом збільшення державних витрат на широкомасштабні програми суспільних робіт з метою створення нових робочих місць. Ці підходи залишаються актуальними і в наш час. Так, під час економічної кризи 2007-2009 років Паул Кругман [7] пропонував змінити політику обмежень та тимчасово збільшити державні витрати, що зумовить повернення до повної зайнятості. Щодо бюджетних дефіцитів він з посиланням на Дж.М.Кейнса наголошував, що в час, коли приватний сектор не здатний просунути економіку далі, держава повинна бути здатна витратити більше, що і дасть їй можливість опинитись в ситуації, коли вона справиться і з дефіцитом, і з обслуговуванням боргу.

Масштаби діяльності держави в економіці традиційно визначають на основі показника державних витрат (через показник частки державних витрат у ВВП та абсолютної їх величини з розрахунку на одну особу) (табл.1).

Таблиця 1.
Ключові показники формування бюджетів окремих країн

Країни, показники	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
США										
державні витрати, % від ВВП	36,2	36,0	36,8	38,8	42,9	42,6	41,5	40,1	38,7	в.д.
темпи росту ВВП, %	3,3	2,7	1,8	-0,3	-2,8	2,5	1,6	2,3	2,2	2,4
дефіцит бюджету, % від ВВП	-3,1	-2,2	-2,5	-5,4	-10,3	-10,1	-9,1	-7,6	-4,9	-2,8
подат. доходи, % від ВВП	26,0	26,8	28,9	25,4	23,3	23,8	24,0	24,3	в.д.	22,0
Німеччина										
державні витрати, % від ВВП	46,0	44,5	42,7	43,4	47,4	47,1	44,5	44,1	44,1	в.д.
темпи росту ВВП, %	0,7	3,7	3,3	1,1	-5,6	4,1	3,6	0,4	0,1	1,6
дефіцит бюджету, % від ВВП	-2,3	-1,2	-0,3	-0,4	-2,1	-3,1	-0,4	0,1	в.д.	0,4
подат. доходи, % від ВВП	35,0	35,7	36,1	36,5	37,4	36,2	36,3	37,6	в.д.	в.д.
Японія										
державні витрати, % від ВВП	36,4	36,0	35,9	37,6	41,9	40,6	42,2	42,0	42,4	38,8
темпи росту ВВП, %	1,3	1,7	2,2	-1,0	-5,5	4,7	-0,5	1,8	1,6	-0,1
дефіцит бюджету, % від ВВП	-4,1	-0,9	-2,4	-2,9	-7,6	-6,7	-8,2	-8,0	в.д.	-6,9
подат. доходи, % від ВВП	27,3	28,1	28,5	28,5	27,0	27,6	28,5	в.д.	31,7	в.д.
Південна Корея										
державні витрати, % від ВВП	29,5	30,1	29,7	32,0	34,9	31,0	32,3	32,7	31,8	в.д.
темпи росту ВВП, %	3,9	5,2	5,5	2,8	0,7	6,5	3,7	2,3	2,9	3,3
дефіцит бюджету, % від ВВП	0,9	1,1	2,2	1,5	0,0	1,5	1,7	в.д.	в.д.	0,9
подат. доходи, % від ВВП	24,0	25,0	26,5	26,5	25,5	25,1	25,9	26,8	в.д.	24,9
Польща										
державні витрати, % від ВВП	43,4	43,9	43,2	43,3	в.д.	45,4	43,6	в.д.	в.д.	в.д.
темпи росту ВВП, %	3,5	6,2	7,2	3,9	2,6	3,7	4,8	1,8	1,7	3,4
дефіцит бюджету	-4,0	-3,4	-1,9	-3,7	-6,1	-6,7	-4,2	-3,6	в.д.	-1,5

жету, % від ВВП										
подат. доходи, % від ВВП	33,0	34,0	34,8	34,2	31,7	31,7	32,3	в.д.	в.д.	в.д.
Канада										
державні витрати, % від ВВП	39,3	39,4	39,1	39,7	в.д.	44,1	в.д.	в.д.	в.д.	45,1
темпи росту ВВП, %	3,2	2,6	2,0	1,2	-2,7	3,4	3,0	1,9	2,0	2,5
дефіцит бюджету, % від ВВП	0,8	1,6	1,7	0,6	-1,2	-1,8	-1,0	-0,2	0,0	-2,3
подат. доходи, % від ВВП	32,3	32,6	32,3	31,6	31,4	30,6	30,4	30,7	в.д.	37,6
Україна										
державні витрати, % від ВВП	32,2	32,7	31,4	32,6	33,7	34,9	32,0	34,9	34,8	в.д.
темпи росту ВВП, %	2,7	7,3	7,9	2,3	-14,8	4,2	5,2	0,2	0,0	-6,8
подат. доходи, % від ВВП	22,3	23,1	22,4	24,0	22,8	21,7	25,7	25,6	24,4	в.д.
дефіцит бюджету, % від ВВП	-1,4	-1,0	-1,1	-1,5	-4,1	-6,0	-1,8	-3,6	-4,4	в.д.
Джерела фінансування дефіциту										
Внутрішнє фінансування	6997,5	-1030,0	6871,0	8672,5	-9282,7	17007,2	9852,8	40611,0	50777,0	в.д.
Зовнішнє фінансування	948,2	4806,6	2971,9	3829,5	44799,9	47258,3	13704,8	12834,2	13929,7	в.д.

Джерело: [5]

Беручи до уваги відносний показник державних витрат (частку державних витрат у ВВП) слід наголосити на існуванні певних відмінностей серед провідних країн світу:

- а) величина державних витрат складає 30-35% ВВП (Південна Корея, Україна, Австралія);
- б) величина державних витрат складає 30-35% ВВП 36-43% (США, Канада, Японія);
- в) величина державних витрат складає 30-35% ВВП 43-47% (Німеччина, Чехія, Великобританія, Польща);
- г) величина державних витрат складає 30-35% ВВП 48-53% (Угорщина, Данія, Франція, Швеція).

За даними OECD [9] в 2000-х роках спостерігалось певне зниження показника частки державних витрат у ВВП порівняно з 1990-ми, однак, враховуючи збільшення ВВП, це не вплинуло на абсолютні показники, в тому числі, на величину державних витрат з розрахунку на душу населення, навпаки, має місце поступове зростання величини державних витрат з розрахунку на душу населення (рис. 1).

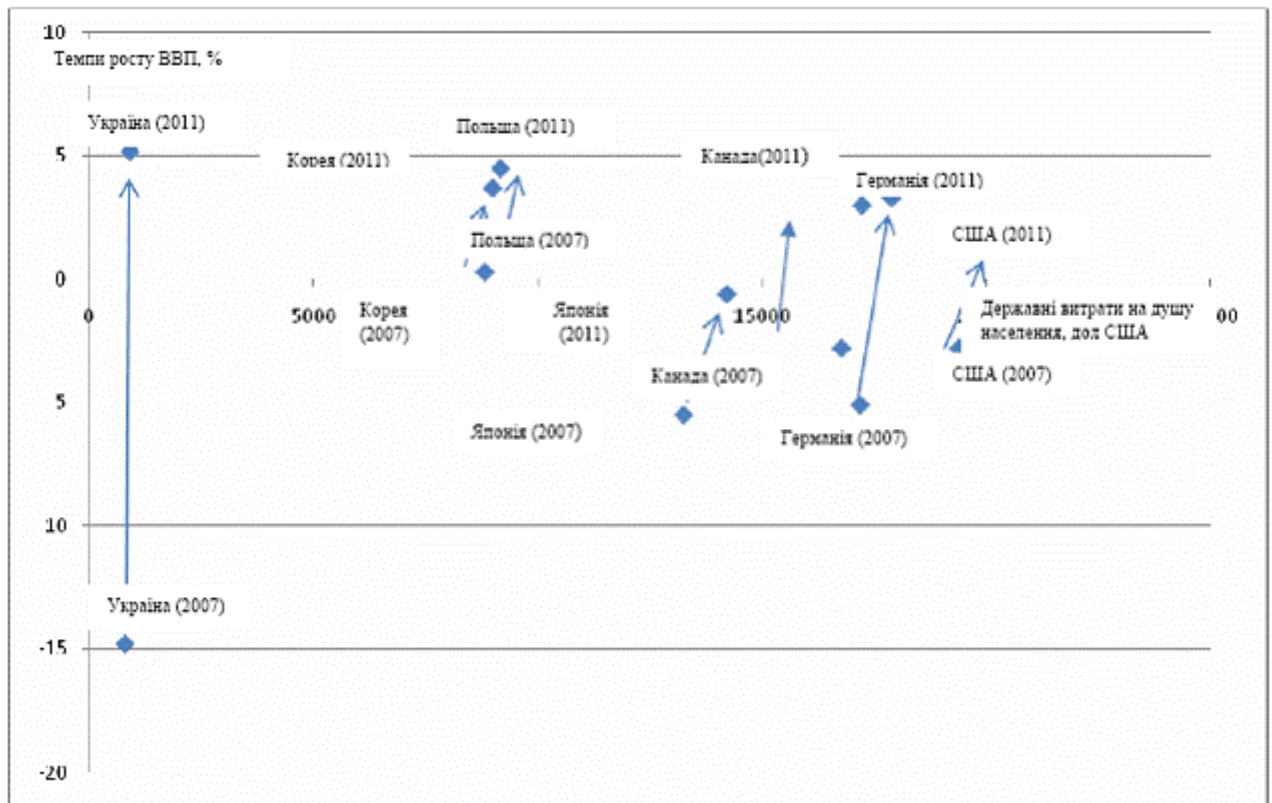

Рис. 1. Динаміка показника державних витрат з розрахунку на душу населення у співвідношенні з темпами росту ВВП в 2007 та 2011 роках

Джерело: [5, 9]

На рисунку 1 представлена інформація, яка свідчить про те, що за цим показником також існують суттєві відмінності між країнами: США, Германия, Канада мають високі показники (17-20 тис. дол. США), дещо меншими значеннями характеризується Японія (14 тис. дол. США), співставні значення мають Корея та Польща (9 тис. дол. США). Величина державних витрат з розрахунку на душу населення в Україні складала 800-900 дол. США і такий ресурс не може стати суттєвим фінансовим важелем економічного зростання.

Також було проаналізовано взаємозв'язки між державними витратами, величиною дефіциту бюджету й темпами росту ВВП. Представлені дані свідчать про наступні особливості:

- більшість розвинених країн, не зважаючи на порівняно високий рівень державних витрат, мають значні дефіцити бюджету та характеризуються нестійкою динамікою ВВП;
- приклад окремих країн (Південна Корея, Канада) – це приклад порівняно менших державних витрат, які фінансуються за рахунок переважно не дефіциту, а профіциту бюджету та відносно стійких темпів динаміки ВВП (Канада мала від'ємні темпи росту ВВП лише 2009 року, а у Південній Кореї навіть 2009 року показник динаміки ВВП склав 0,7%).

Все це означає, що питання визначення оптимального розміру держави та виправданого дефіциту бюджету залишається актуальним. Перерозподіл порівняно високої частки ВВП через державні витрати не забезпечує стійких темпів економічного зростання. Зростання показника дефіциту бюджету про системне перевищення видатків над доходами. Тобто стверджувати однозначно, що високі державні витрати як за абсолютними та відносними показниками є стимулом стійких темпів економічного розвитку не можливо.

В сучасних умовах важливим є аналіз не лише величини державних витрат, а й їх структури за функціональним призначенням, оскільки вона відображає схильність уряду до фінансування розвитку (рис.2).

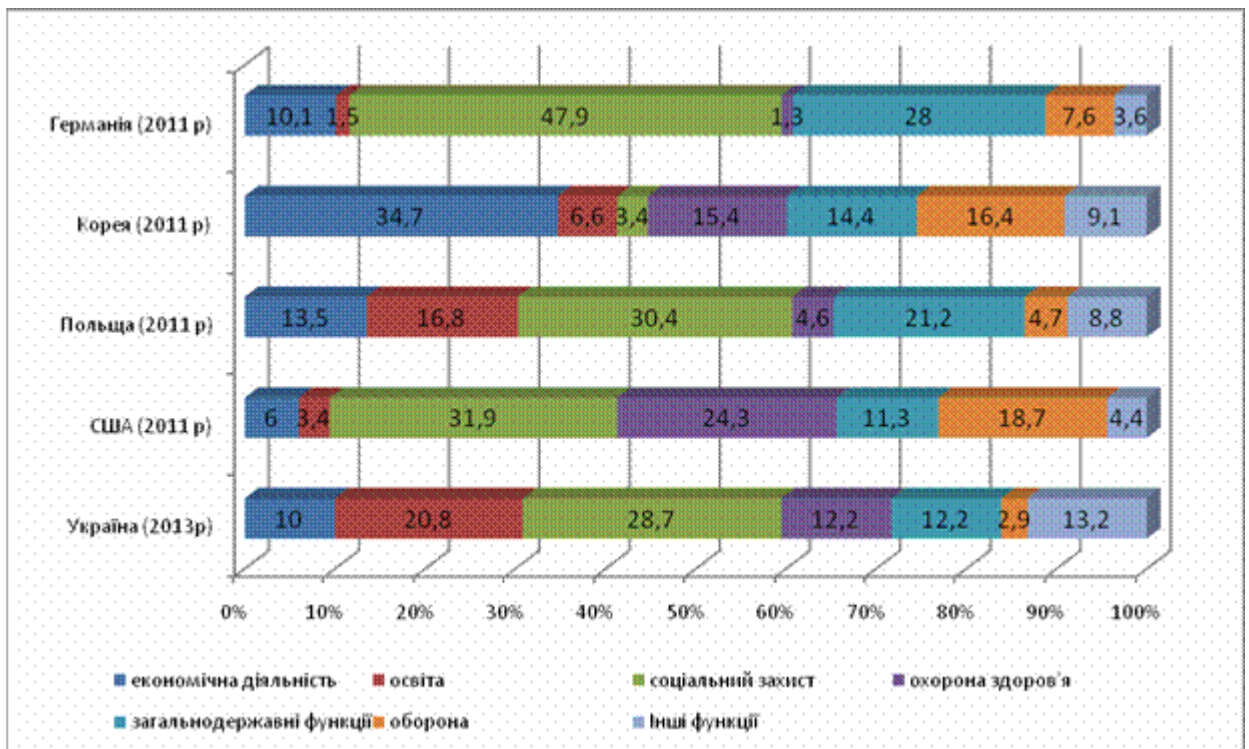

Рис. 2. Структура державних витрат за функціональним призначенням
Джерело: [5, 9]

Представлені структурні характеристики відображають різні пріоритети у державних витратах у різних країнах світу:

- найвищий рівень соціального захисту забезпечує бюджет Германії, США, Польщі, України;
- економічна діяльність уряду по-різному підтримується в бюджеті – від 6% в США до 34,7% – в Кореї;
- такі статті витрат, як освіта, охорона здоров'я, оборона, загальнодержавні функції характеризуються суттєвими відмінностями.

Витрати на освіту, економічну діяльність можна вважати статтями, спрямованими в майбутнє. Отже бюджетом розвитку за структурними характеристиками можна вважати бюджет Кореї. Не виокремлюються в загальній структурі державних витрат витрати на інновації. Хоча, наприклад, в бюджеті США 2015 року, в контексті втілення незмінної прихильності адміністрації до збільшення інвестицій у створення робочих місць, економічне зростання, виокремлено здійснення мудрих, цільових витрат – інвестицій в науку, технології та інновації-секторів. Для досягнення цих цілей в бюджеті передбачено \$ 135 млрд дол. на здійснення федеральних R&D. Це всього 2,1% від державних витрат, однак це цільові витрати держави на майбутнє.

Структура державних витрат в Україні дещо відрізняється від інших країн. Хоча проект бюджету України на 2016 рік [3] має вже дещо інші структурні характеристики: оборона та безпека – 14,1%, освіта – 16,4%, соціальний захист – 24,0%, економічна діяльність – 11,3% обслуговування боргу – 14,2%. Крім того,

Міністерством фінансів України очікується скорочення доходної частини бюджету (за різними оцінками 30-60 млрд. грн.) за рахунок проведення податкової реформи шляхом зниження податків. І оскільки міністерство не планує за величиною дефіциту бюджету перевищувати 3,7% ВВП це вимагатиме значного скорочення державних видатків. За таких умов важливою є оцінка доходів та витрат місцевих бюджетів, які в умовах децентралізації отримають більше повноважень, однак чи матимуть необхідний обсяг доходів – не відомо.

На основі співставлення доходів та витрат бюджетів областей проведемо аналіз їх збалансованості та визначимо рівень спроможності започаткувати точки росту, використовуючи ресурси держави в умовах децентралізації (таблиця 2). Аналіз доходів та видатків бюджетів проведемо без міжбюджетних трансфертів та враховуючи їх величину.

Таблиця 2.
Показники самофінансування місцевих бюджетів областей України (в 2013 році)

Області	Валовий регіональний продукт у розрахунку	Доходи бюджетів на душу населення	Частка доходів місцевих бюджетів	Відсоток перевищення над	Трансферт з державного бюджету	Співвідношення величини трансферту з державного

	на одну особу, грн	(без трансфертів) , грн	у величині валового продукту , %	доходами бюджетів, %	до місцевих бюджетів на душу населення, грн	бюджету та доходів бюджетів
м.Київ	109402	4562,85	4,17	136,36	1280,97	0,28
Дніпропетровська	46333	3080,66	6,65	158,46	1776,01	0,58
Київська	39988	2742,33	6,86	177,92	2393,94	0,87
Полтавська	39962	2664,73	6,67	178,95	2238,18	0,84
Донецька	38907	2873,89	7,39	161,01	1859,09	0,65
Харківська	31128	2365,37	7,60	181,50	2070,02	0,88
Запорізька	30526	2506,52	8,21	182,84	2252,04	0,90
Одеська	29118	2183,88	7,50	202,50	2426,62	1,11
Миколаївська	27355	1959,52	7,16	241,42	2865,23	1,46
Черкаська	26168	1986,30	7,59	241,69	2843,02	1,43
Кіровоградська	25533	1921,02	7,52	259,81	3130,05	1,63
Львівська	24937	1767,31	7,09	260,92	2909,41	1,65
Луганська	24514	1992,68	8,13	209,04	2069,15	1,04
Івано- Франківська	24022	1398,19	5,82	354,43	3580,65	2,56
Сумська	23517	1964,28	8,35	235,45	2769,26	1,41
Чернігівська	22603	1720,90	7,61	269,12	2966,97	1,72
Вінницька	22303	1751,68	7,85	267,28	3010,85	1,72
Житомирська	20286	1717,39	8,47	296,36	3460,89	2,02
Хмельницька	20165	1710,82	8,48	288,40	3320,47	1,94
Волинська	19817	1398,05	7,05	384,09	3957,30	2,83
Херсонська	19311	1586,13	8,21	294,24	3173,19	2,00
Рівненська	19003	1545,50	8,13	343,94	3865,91	2,50
Тернопільська	18085	1270,47	7,02	372,87	3501,27	2,76
Закарпатська	17044	1460	8,60	411,37	3821,14	2,62

Джерело: [5]

Представлені в таблиці дані свідчать про наступні існуючі та перспективні проблеми забезпечення збалансованості бюджетів областей України:

по-перше, має місце суттєва диференціація областей за рівнем валового регіонального продукту, а це означає, що за результатами застосування централізованого підходу до формування бюджету області отримали різний потенціал до формування доходів місцевих бюджетів. Це дає підстави стверджувати, що в умовах децентралізації значна кількість областей опиниться на межі виживання;

по-друге, без врахування міжбюджетних трансфертів доходи жодної з областей не покривають їх видатки, величина міжбюджетних трансфертів більша у рази порівняно з доходами відповідних бюджетів, а це означає, що процес перерозподілу доходів бюджету вибудований так, щоб територіальні одиниці знаходились у значній залежності від центру.

по-третьє, існуючі відмінності у показниках формування бюджетів областей дає можливість їх певним чином згрупувати за критерієм самофінансування (табл. 3).

Таблиця 3.
Розподіл областей за показниками формування місцевих бюджетів

Витрати бюджетів (без міжбюджетних трансфертів) перевищують доходи у:		
від 1 до 2 разів	від 2 до 3 разів	більш, ніж в 3 рази
Величина міжбюджетних трансфертів порівняно з доходами бюджетів є більшою:		
менше, ніж 99%	Від 1 до 2 разів	більше, ніж 2 рази
Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Полтавська, Харківська, м.Київ, м.Севастополь, АР Крим	Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська	Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька

Джерело: розробка автора

В умовах децентралізації державних фінансів різні області, які відрізняються за величиною валового регіонального продукту, наявністю доходотворюючих підприємств (виробництв), будуть мати різні доходи бюджетів у розрахунку на душу населення, а це призводитиме до збільшення відмінностей у розвитку ділової активності. Перед регіонами постає завдання не лише формування доходів

Висновки і пропозиції. Децентралізація, як делегування значних повноважень та доходів бюджетів від державних органів органам місцевого самоврядування в повній мірі відповідає вимогам формування реальної ринкової системи, однак без вирішення інших системних проблем може призвести не лише до збереження, а й поглиблення регіональної диференціації у рівнях економічного розвитку та його динаміці. Першочергово вирішення витребують проблема тіньового сектора національної економіки, забезпечення прозорого контролю за державними фінансами на всіх рівнях їх формування та витрачання. Для стабільного наповнення місцевих бюджетів частину податків, зокрема ПДВ, слід зробити регулюючим та визначити частку відрахування до місцевих бюджетів. А щоб уникнути суб'єктивізму при формуванні доходів місцевих бюджетів за рахунок такого джерела надходжень, треба зробити норматив єдиним для всієї України.

Список використаних джерел.

1. Зайчикова В. Фінансові інструменти політики стабілізації державних фінансів в зарубіжних країнах / Зайчикова В. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2013. – №8(149). – С.36-41.
2. Запатріна І. Формування фінансової політики держави: Євроінтеграційний вимір / Ірина Запатріна // Вісник КНТЕУ. – 2012. – №2. – С.59-73.
3. Калачова Г. Податкова реформа шукає жертву. Під ніж підуть соціальні програми або освіта / Галина Калачова // Економічна правда : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2015/10/19/563795/>
4. Набатова Ю. О. Формування місцевих бюджетів в умовах децентралізації фінансових ресурсів / Набатова Ю. О., Ус Т. // Ефективна економіка. 2015. – №5.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4100>.
5. Офіційний сайт Міністерства фінансів України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/>
6. Alexiou, C. (2009) Government Spending and Economic Growth: Econometric Evidence from the South Eastern Europe (SEE) // Journal of Economic and Social Research, vol. 11(1), pp. 1-16.
7. Krugman P. A. (2012) How to End This Depression : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nybooks.com/articles/archives/2012/may/24/how-end-depression/>
8. The 2015 Budget: Science, Technology, and Innovation for Opportunity and Growth : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/microsites/ostp/Fy%202015%20R&D.pdf>.
9. OECD Factbook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/publications/factbook/>

References.

1. Zaychikova, V. (2013), “Financial instruments of public finance stabilization policy in foreign countries”, *Visnik Kiyivskogo natsionalnogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka*, vol. 8, pp. 36–41.
 2. Zapatrina, I. (2012), “Formation of financial policy: European integration dimension”, *Visnik KNTE*, vol. 2, pp. 59–73.
 3. Kalachova, G. (2015), “Tax reform is looking for prey. When will than social programs or education”, *Ekonomichna Pravda*, [Online], available at:<http://www.epravda.com.ua/publications/2015/10/19/563795/>
 4. Nabatova, Yu. O. and Us, T. (2015), “Formation of local budget under decentralization of financial resources”, *Efektyvna ekonomika*, [Online], vol. 5, available at:<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4100>.
 5. Ofitsiyni sait Ministerstva finansiv Ukrainy [The official website of the Ministry of Finance of Ukraine], [Online], available at: <http://www.minfin.gov.ua>.
 6. Alexiou, C. (2009), “Government Spending and Economic Growth: Econometric Evidence from the South Eastern Europe (SEE) ”, *Journal of Economic and Social Research*, vol.11(1), pp. 1-16.
 7. Krugman, P. A. (2012), “How to End This Depression ”, [[Online], available at: <http://www.nybooks.com/articles/archives/2012/may/24/how-end-depression/>
 8. The 2015 Budget: Science, Technology, and Innovation for Opportunity and Growth : [Online], available at: <https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/microsites/ostp/Fy%202015%20R&D.pdf>.
 9. OECD Factbook [Online], available at: <http://www.oecd.org/publications/factbook/>
- стаття надійшла до редакції 15.10.2015 р.*